

เหตุผลในการบรรลุธรรมทางพุทธปรัชญาเถรวาท

Reasons for Spiritual Dhamma in the Theravada Buddhist Philosophy

พระชัยพฤกษ์ ปภาโส

Phra Chaiyapruet Papāso

พูนศักดิ์ กมล*

Poonsak Kamol

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Chaiyaphum Sangha College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: poonsakkamol@gmail.com*

วันที่รับบทความ (Received): 12 ตุลาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised): 23 ตุลาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted): 25 ตุลาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเหตุผลในการบรรลุธรรมทางพุทธปรัชญาเถรวาทจากการศึกษาพบว่า มนุษย์เป็นผู้ที่สามารถพัฒนาตนเองได้ และผู้ที่ได้รับการพัฒนาฝึกฝน ตนเองถือว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์ โดยมีหลักการพัฒนาตนเองทั้งด้านกายและด้านจิต เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ทั้ง 3 ประการนี้จะส่งเสริมเกื้อกูลกัน ศีลทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญาที่แก่กล้าซึ่งจะทำให้จิตสามารถละกิเลสทั้งปวงได้ นั่นคือได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ประการสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ย่อมไม่มีความแตกต่างกันในการบรรลุธรรม ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ปรากฏนั้น ได้แสดงหลักฐานเกี่ยวกับการบรรลุธรรมไว้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ซึ่งหลักไตรสิกขานั้นเป็นหลักการที่ผู้บรรพชาเข้ามาในพระพุทธศาสนาจะต้องศึกษาและปฏิบัติ อันจะเป็นเครื่องขจัด ซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลายนำไปสู่หนทางแห่งการพ้นทุกข์

คำสำคัญ: เหตุผล, การบรรลุธรรม, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

The purpose of this article is to study the reasons for attaining Dhamma in Theravada Buddhist philosophy. From the study it was found that Humans are people who can develop themselves. And those who have been developed and trained him considered himself to be the best among humans. The principle of self-development, both physical and mental, is called the Threefold Discipline, which consists of morality, concentration, and wisdom. These three things will promote and support each other. Precepts lead to concentration Concentration produces strong wisdom which makes the mind able to abandon all defilements. That is, he has attained the rank of a noble person in Buddhism. Another important aspect is that Buddhism recognizes the equal potential

of human beings. Both monks and laity have no difference in attaining the Dhamma. In the Commentary on the Dhammapada that appears He has shown evidence of attainment of Dhamma as a person who follows the Threefold Principles. The threefold principle is a principle that those ordained into Buddhism must study and practice. Which will be a tool for eliminating all defilements and afflictions Leads to the path to freedom from suffering.

Keywords: Reason, Attainment, Theravada Buddhist Philosophy.

บทนำ

พระพุทธศาสนานั้นมีหลักธรรมคำสอนเพื่อมุ่งจะดับทุกข์ พร้อมกันก็มีเป้าหมายสูงสุดที่เรียกว่า การบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา และในสมัยพุทธกาลผู้ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้วมีความมุ่งมั่นเพื่อบรรลุด้วยการประพฤติปฏิบัติ เพื่อที่จะได้ถึงเป้าหมายสูงสุด ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีบุคคลบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาลเป็นจำนวนมาก และในสมัยปัจจุบันหลักธรรมคำสอนก็ยังคงดำรงอยู่ หากได้ศึกษาก็จะรู้ถึงแนวทางปฏิบัติ และดำเนินตามได้อย่างถูกต้อง

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้มีการปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งปัจจุบันคณะสงฆ์ใน ก็มี การปฏิบัติตามมาอย่างเคร่งครัด และการปฏิบัติการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้สืบต่อกันมา ก็มาจากการศึกษาจากครูบาอาจารย์ เพราะเหตุนี้ในประเทศไทยมีหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลี เรียกว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งในขั้นต้นนั้นจะมีการศึกษาหลักของภาษาหรือไวยากรณ์ และการแปลความจากภาษาบาลี เป็นภาษาไทย ซึ่งในการแปลภาษาในหลักสูตรขั้นต้นนั้นจะใช้หนังสืออัมมปัทฏฐกถา หรือหนังสือธรรมบท ซึ่งปรากฏในขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก มีเนื้อหาหลักธรรมคำสอนแบ่ง ไว้หลายหมวดหมู่ และถือเป็นหนังสือที่พระภิกษุสามเณร มีความคุ้นเคยเป็นอย่างดี เพราะเป็นหนังสือที่ใช้ในการศึกษาและมีการนำนิทานหรือหลักธรรมในหนังสือมาใช้ในการเทศนาธรรมอยู่เป็นประจำ ดังนั้น การได้ศึกษาหลักธรรมจากตำราเรียนของพระภิกษุ-สามเณร ซึ่งถือเป็นเรื่องใกล้ตัว จึงมีโอกาสจะทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย เพราะหลักของการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นเรื่องที่มีความลึกซึ้งและละเอียดอ่อนมากและเป็นเรื่องที่สำคัญเพราะเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้ศึกษาค้นคว้าเหตุผลในการบรรลุธรรมทางพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะเห็นถึงความสำคัญในหลักธรรมคำสอน อันเป็นหลักของเป้าหมายขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากที่สุด และยากแก่ความเข้าใจ จึงได้ทำการศึกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอันเป็นตำราเรียนของพระภิกษุ-สามเณร เพื่อหวังจะได้แนวทาง หลักธรรม และปฏิบัติทาของผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจและการเผยแผ่ที่ถูกต้องต่อไป

แนวคิดเรื่องการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือ ความดับทุกข์ดับตัณหา และกองทุกข์ทั้งปวงเข้าสู่โลกุตตรธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556) หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ล้วนแต่มุ่งไปเพื่อการบรรลุธรรมทั้งสิ้น ดังจะพบในพระดำรัสที่ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”

(วิ.ม. (ไทย) 4/18/25) ผู้ที่บรรลุนิยามจะมีระดับ สภาวะและคุณลักษณะที่แตกต่างกันไป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความหมายของการบรรลุนิยาม

พึงทราบเป็นเบื้องต้นก่อนว่า ศัพท์ทางพระพุทธศาสนามีคำที่บ่งใช้ในการบรรลุนิยามหลายศัพท์ด้วยกัน เช่น ปฏิเวธ: ความแทงตลอด (มรรคปัญญา), อธิคม: ความสำเร็จ, ปัตติ: ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว, อภิสมโย: ความถึงพร้อมเฉพาะ, สัจฉิกิริยา: การทำให้แจ้ง, ญาณทัสสนะ: รู้เห็นด้วยปัญญา, วิโมกข์: ความหลุดพ้น เป็นต้น (พระมหามินา ถาวโร (ไชยอุดม), 2558) คำศัพท์ที่มีความสอดคล้องกับความหมายที่เข้าใจกันในภาษาไทย คือ คำว่า ญาณทัสสนะเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า ญาณ ที่มีความหมายว่าความรู้ และคำว่า ทัสสนะ ที่มีความหมายว่า ความเห็น เมื่อนำมาสมาสเข้าด้วยกัน จึงสำเร็จรูปเป็นญาณทัสสนะมีความหมายว่า การเห็นด้วยญาณ คือ ความรู้

คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) ภาษาบาลีใช้ว่า “อธิคม” (กริยาเป็น อธิคจฺฉติ) และศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากกคำว่า อภิ+สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้), ความเป็นที่ตรัสรู้, สมัยเป็นที่บรรลุ, ความถึงพร้อมเฉพาะ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2537) รวมความแล้ว บรรลุ หมายถึง การได้การเข้าถึง, การสำเร็จ มีการทำให้แจ้ง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) เมื่อมุ่งศึกษาในเนื้อหาของพระพุทธศาสนาเถรวาทและเมื่อนำมารวมกับคำว่า “ธรรม” จึงทำให้การบรรลุนิยาม หมายถึง การได้ธรรม, การเข้าถึงธรรม, การสำเร็จธรรม หรือการทำให้แจ้งธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏข้อความไว้ว่า การบรรลุนิยาม หมายถึง การพัฒนาปัญญาเพื่อให้รู้แจ้งในอริยสัจ ตามระดับขั้นของการบรรลุคุณวิเศษธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลกหรือสภาวะพื้นโลก มี 9 อย่าง ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1 (อภิ.ส. (ไทย) 34/706/278)

คำว่า บรรลุนิยาม ในภาษาบาลีมักนิยมใช้คำว่า ญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า ญาณ ที่มีความหมายว่า แปลว่าความรู้, ปริชาหยังรู้, ปริชากำหนดรู้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) และคำว่า ทัสสนะ ที่มีความหมายว่า การเห็น, การเห็นด้วยปัญญา, ความเห็น, สิ่งที่เห็น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) เมื่อนำมาสมาสเข้าด้วยกันจึงสำเร็จรูปเป็นญาณทัสสนะมีความหมายว่า การเห็นด้วยญาณ การรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ 4 ครบ 3 รอบ เป็นอาการ 12 ของพระพุทธเจ้ามีความหมายไว้ 2 ประการ คือ

1) การเห็นด้วยญาณ หมายถึง การเห็นและการมีความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งซึ่งคุณลักษณะ 3 ประการ คือ (1) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (2) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (3) อนัตตา ความไม่ใช่ตัวตนที่รวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วยมาน วิปัสสนา มรรคและผล

2) การเห็นหรือความรู้ หมายถึง การเห็นและความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของปริวัฏ 3 หมายความว่า สัจจะแต่ละข้อนั้นมีญาณเกิดขึ้น 3 รอบ รอบที่ 1 เรียกว่า สัจจญาณ คือ รู้อริยสัจ 4 ว่า เป็นของจริงไม่แปรผัน รอบที่ 2 เรียกว่า กิจจญาณ คือ รู้ว่ากิจที่ต้องทำให้สัจจะแต่ละข้อกระจ่าง รู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องรู้สมุทัยเป็นสิ่งที่ต้องละ นิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง มรรคเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดขึ้น และรอบที่ 3 เรียกว่า กตญาณ คือ ความรู้ถึงหน้าที่ที่ทำแล้วในสัจจะแต่ละข้อ โดยรู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่รู้แล้ว สมุทัยเป็นสิ่งที่ละได้แล้ว นิโรธเป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งได้แล้ว มรรคเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีขึ้นได้และอาการ 12 หมายความว่าญาณที่เกิดขึ้น 3 รอบในอริยสัจ 4 นั้น พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายการเข้าใจอย่างนี้ว่า (อรภักภา ทอภะระจางเณตฺร, 2555)

“ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้ใดเห็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นความดับทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ทั้งเหตุแห่งทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งเหตุแห่งทุกข์ทั้งความดับทุกข์” (ส.ม. (ไทย) 19/110/361)

การเข้าใจอริยสัจดังกล่าวคือ การบรรลุธรรมนั่นเอง บุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือ บุคคลผู้บรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่า อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส (สินชัย วงษ์จำนงค์, 2548)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2557) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” เกี่ยวกับการบรรลุธรรมว่า ภาวะของผู้บรรลุนิพพานศึกษาได้จากคำเรียกชื่อ และคำแสดงคุณลักษณะของผู้บรรลุ นิพพาน มีทั้งความหมายแบ่งบวกและแง่ลบ คำเรียกจำนวนมากเป็นคำแสดงความยกย่องนับถือเป็นผู้มีคุณสมบัติดีงาม บริสุทธิ์ ประเสริฐ หรือได้บรรลุจุดหมายสูงสุดแล้ว เช่น อรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลส) ชีนาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว) อเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา, ผู้จบการศึกษาแล้ว) เป็นต้น ในหมู่ชาวพุทธนิยมพูดถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์และพระอริยบุคคลอื่นๆ ในเชิงลบ โดยกำหนดด้วยกิเลสที่ละได้หรือหมดไปแล้ว เช่นว่า พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ 3 พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ 3 และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงไปอีก พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต้นได้หมดทั้ง 5 และพระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้หมดสิ้นทั้ง 10 หรือพูดถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ได้สั้นๆ เพียงว่า คือ ผู้สิ้นราคะ โทสะ โมหะ หรือว่าหมดกิเลส หรือว่าไม่มี ความโลภ โกรธ หลง

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า การบรรลุธรรมไว้อย่างน่าสนใจหลายท่าน เช่น พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) (2542) ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุธรรมว่า หมายถึง การบรรลุมรรคผล ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาท สอดคล้องกับ พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน) (2548) ได้ให้คำจำกัดความคำว่า การบรรลุ หมายถึง สำเร็จหรือถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้นๆ คือ ระดับโลกียะ จนถึงเข้าใจเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตระ ซึ่งสินชัย วงษ์จำนงค์ (2548) ได้ให้คำจำกัดความของการบรรลุธรรมว่า หมายถึง การเข้าใจอริยสัจ คือ การบรรลุธรรมนั่นเอง บุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือ บุคคลผู้บรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่า อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส โดยการได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งในพระพุทธศาสนา ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหันตผล ได้สรุปความหมายของ การบรรลุธรรมว่า หมายถึง การรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้งโดยอาศัยปัญญาหยั่งรู้รูปนามตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นกระบวนการฝึก กาย วาจา ใจ เพื่อพัฒนามนุษย์ ดังนั้น มนุษย์ที่เข้าสู่กระบวนการฝึกตนแล้วย่อมประสบผลสำเร็จ คือ เข้าถึงจุดหมายในการบรรลุธรรม เพื่อเป็นพระอริยบุคคล การดับกิเลส ตัณหาอุปาทานเป็นการบรรลุธรรมหักงอแห่งวิภูษาสารเข้าสู่กระแสแห่งความดับทุกข์ คือ พระนิพพาน ข้ามเครื่องกั้นแต่ละข้อเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นผู้รู้แจ้งแทงในอริยสัจธรรม 4 รู้ชัดในไตรลักษณ์ โดยการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

พระมหาเมธีนา ถาวโร (ไชยอุดร) (2558) ได้ให้ความหมายของการบรรลุธรรม หมายถึง การเข้าถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา เป็นการเข้าใจธรรมในระดับต้นๆ จนถึงธรรมในระดับมรรคผลเป็นภาวะที่ทำให้สรรพสัตว์รู้ความจริงที่เป็นธรรมชาติของโลกทั้งฝ่ายโลกียธรรมและโลกุตระธรรม การบรรลุธรรมสามารถพิสูจน์พระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าได้ 3 ระดับ คือ (1) ปริยัติธรรม คือ คำสอนที่เป็นพุทธพจน์ (2) ปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม และ (3) ปฏิเวธธรรม คือ ผลที่ได้จากการบรรลุธรรม การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาหมายถึงการเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล 2 จำพวก ซึ่งแบ่งตามระดับของการบรรลุธรรม

คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยอาศัยการละสังโยชน์ 10 ประการ เป็นเกณฑ์ ในการแบ่งของแต่ละระดับชั้น ผู้บรรลุธรรม ในแต่ละระดับจึงมีสถานะที่แตกต่างกันไป บางกลุ่มยังต้องเวียน วายอยู่ในวัฏฏะอีกจนกว่าจะเข้าถึงพระนิพพาน บางกลุ่มเพียงอาศัยในชั้นสุทธาวาส เพื่อเพาะบ่มเวลาเข้า นิพพานเลยก็ได้ ดังนั้น ผู้ที่บรรลุธรรมตราบได้ที่ยังเข้าไม่ถึงอุปาทิเสสนิพพาน ก็ยังคงปรากฏรูปนาม (หรือเฉพาะนาม) เพื่อกระทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์นั่นเอง (จุฑาทัก หิริรักษ์ธำรง, 2560)

เหตุแห่งการบรรลุธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

เหตุแห่งการบรรลุธรรม หมายถึง สาเหตุหรือสภาพการณ์ ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุธรรม เป็นพระอริยบุคคลมีโสดาบัน เป็นต้น โดยมีระยะเวลาของการบรรลุธรรมแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับ สภาพจิตใจ สิ่งแวดล้อม และความพร้อมของผู้ปฏิบัติธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ด้วยเหตุแห่งวิมุตติ 5 ประการ (อง.ปญจก. (ไทย) 22/26/32) คือ 1. การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม 2. การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรม 3. การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม 4. การบรรลุธรรมในขณะที่ พิจารณาธรรม และ 5. การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต วิมุตตตายตนสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติไว้ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ 5 ประการนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิต ของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรม อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุใน ข้อความข้างต้นมีคำว่า วิมุตตตายตนะ แปลว่า เป็นเหตุแห่งการหลุดพ้น มีความหมายดังนี้

แยกอธิบายศัพท์ วิมุตติ คือ การหลุดพ้น + ายตน คือ เหตุคำว่า “วิมุตติ” แปลว่า การหลุดพ้น จากกิเลส และสังขตธรรมตามควร (วิ + มุจ + ติ) ในที่นี้ วิมุตติ ได้แก่ อรหัตตผล ที่ชื่อว่า ปัสสัทธิวิมุตติ เพราะหลุดพ้นโดยความระงับจากกิเลส วิมุตติในที่นี้มี 5 ประการ คือ (ขุ.ป.อ. (ไทย) 1/87/435-436)

1) วิชฌมณวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยฌาน (ภาวะที่จิตสงบ แน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์) เป็นการดับกิเลสของผู้บำเพ็ญฌานถึงขั้นปฐมฌาน (ฌานที่ 1 มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา) ตลอดเวลาที่อยู่ในปฐมฌานนั้นย่อมข่มนิวรณ์ 5 (ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้ บรรลุความดีมี 5 อย่าง ได้แก่ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) ไว้ได้

2) ตทังควิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยองค์ธรรมนั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่ ตรงกันข้าม เช่น ดับความโกรธด้วยเมตตา หรือดับความเห็นว่าเป็นตัวตน หรือความเห็นเป็นเหตุให้ถือ ตัวตน (สักกายทิฏฐิ) ด้วยการกำหนดแยกนามรูปออกได้ ถือเป็นการดับกิเลสชั่วคราว

3) สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นหรือความดับกิเลสด้วยการตัดขาดด้วยอริยมรรคหรือ โลกุตตรมรรคในขณะแห่งมรรคนั้นๆ

4) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการสงบระงับ คือ การหลุดพ้นจาก กิเลสด้วยอริยผล (ผลอันประเสริฐมี 4 ชั้น คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล) และเป็นการหลุดพ้นที่ยั่งยืนเด็ดขาด ไม่ต้องชวนชวายเป็นดับอีก

5) นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการสลัดออก คือ ดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วอย่างยั่งยืน นั่นคือการบรรลุนิพพาน (สภาพที่ดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวง)

รวมความว่า วิมุตตตายตนะ แปลว่า เหตุแห่งวิมุตติ คือ อรหัตตผล คือ เป็นเหตุให้เกิดอรหัตตผล โดยวิธีการ 5 ประการข้างต้น

การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม

การบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องดำเนินไปตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยต้องมีการอบรมจิตทั้งสมถะ และวิปัสสนา จนเกิดการพัฒนาคิเลส รู้แจ้ง ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไปตามวาระจิตผู้ฟัง จนสามารถบรรลุธรรมทันที ในขณะที่นั้นหรือ ฟังธรรมแล้วปฏิบัติตามที่บรรลุธรรมในภายหลัง ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏว่า

พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป (อง.ปญจก. (ไทย) 22/26/32) แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ธรรมนั้น ตามที่ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่ง วิมุตติประการที่ 1 ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

ส่วนบุคคลใดผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุดมีความเลื่อมใสอย่างยิ่งไปเพื่อฟัง ธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคต การฟังของบุคคลนั้นเป็นการฟังที่ยอดเยียมกว่าการฟังทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ และเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน (อง.ปญจก. (ไทย) 22/26/32) จากข้อความข้างต้นได้นำศัพท์และความหมายมาขยายความให้ทราบ ดังนี้

- 1) พรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุ คือ บุคคลที่ประพฤติธรรมอันประเสริฐตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
- 2) แสดงธรรม หมายถึง แสดงอริยสัจธรรม 4 ประการ
- 3) อรรถ หมายถึง ความหมายของบาลี (ที่มาของอริยสัจธรรม)
- 4) ธรรม หมายถึง บาลี (เป็นที่มาของสัจธรรม)
- 5) รู้แจ้งอรรถ หมายถึง เมื่อได้รู้จักความหมายแห่งบาลีที่มาของธรรมนั้นตรงตามพุทธประสงค์ว่า ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องศีล ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องสมาธิ ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องปัญญา
- 6) รู้แจ้งธรรม หมายถึง เมื่อใคร่ครวญ พิจารณาพระบาลีซึ่งมีความหมายนั้นเป็นเครื่องแจ่มแจ้ง คือ พระบาลีนี้ซึ่งมีอรรถนี้ขยายความ
- 7) ในธรรมนั้น หมายถึง พระบาลีอันเป็นข้อพระกรรมฐาน
- 8) ย่อมเกิดปราโมทย์ หมายถึง ย่อมเกิดปีติ ความเอิบอิ่ม อย่างอ่อน คือ ที่เพิ่งเกิดขึ้นปราโมทย์ ซึ่งมีความบันเทิงใจเป็นลักษณะ ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้พิจารณาอริยสัจธรรมตามที่ท่านแสดงนั้นแล้ว พิจารณาเห็นความประพลติ ทั้งกายวาจา และใจของตน ซึ่งเหมาะแก่อริยสัจธรรมนั้นแล้วเกิดความยินดีโสมนัส แต่นั้นปราโมทย์ย่อมเกิด
- 9) ย่อมเกิดปีติ หมายถึง ย่อมเกิดปีติ มีกำลัง ซึ่งสามารถระงับความเร่าร้อนแห่งกาย และจิตได้ เพราะได้รับการส่องเสพด้วยอานาภาพแห่งปีติที่เกิดขึ้นก่อนหน้า
- 10) เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ คำว่ากาย ได้แก่ นามกาย คือ เจตสิกชั้น 3 เมื่อจิตสงบ เจตสิกที่เหลืออันเรียกว่านามกาย เพราะเป็นกลุ่มแห่งนามธรรม อีกนัยหนึ่งก็เพราะนามกาย คือ จิต และเจตสิก สงบระงับ แม้รูปกายก็เป็นอันสงบเหมือนกัน
- 11) เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข คำว่ารับสุข หมายถึง ประสบสุขทางจิตอันไม่ประกอบด้วยกามคุณ คือ สุขที่ไม่ได้เกิดเพราะกามคุณเป็นปัจจัย ซึ่งสามารถเป็นปัจจัยแก่ความตั้งมั่นแห่งจิตที่พระองค์จะตรัส ในลำดับถัดไป

12) เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น หมายความว่า ย่อมตั้งมั่นด้วยสมาธิอันประกอบในอรหัตตผล ซึ่งเป็นโลกุตตรสมาธิ มิได้หมายถึงสมาธิอย่างอื่นนอกจากนี้ (อง.ปญจก. (ไทย) 22/26/32)

กล่าวถึงเหตุของการบรรลุธรรม จริงอยู่ภิกษุนี้เมื่อฟังธรรมย่อมเรียนรู้อาณาวิปัสสนาธรรมและผล เมื่อเรียนรู้อย่างนี้ได้ศรัทธา ปิติ ก็ย่อมเกิดไม่ปล่อยให้ปิตินั้นเสื่อมไป ในระหว่างนั้นบำเพ็ญพระกรรมฐาน จนได้อุปปาจารย์ เจริญวิปัสสนาภาวนาแล้วบรรลุพระอรหัตต์ ในข้อต่อไปก็อธิบายเช่นนี้ นี่คือเหตุให้ได้มาซึ่งอรหัตตผลสมาธิดังกล่าวนั้นของบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งไปยังอรหัตตผล กล่าวคือความเป็นวิมุตตตายตนะ ข้อที่ 1 การฟังธรรมแล้วเพื่อ ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ปัญญาที่เป็นไปในการรู้เห็นกิเลสที่ถูกกำจัดแล้ว ชื่อว่า วิมุตติญาณ (พระอนนฺตเถระ และพระญาณธชะ, 2546)

ในเนื้อหาข้างต้นนี้ คือ การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), 2540) โดยสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เมื่อผู้ฟังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า หรือผู้ที่เป็นครูอาจารย์ ทำศรัทธาให้เกิดปัญญาเจริญไปตาม พิจารณาลำดับเนื้อหาของพระธรรมดังต่อไปนี้ ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาบาลีและความหมาย ผิภวน ท่องจำทบทวน สอบสวนเทียบเคียงบาลี ใคร่ครวญคัมภีร์นั้น โดยประการที่จะไม่ให้ผิดพลาด เรียกว่า สุตมยปัญญา และเมื่อได้เข้าถึงอริยสัจธรรมโดยสุตมยปัญญานั้นแล้ว ก็ใคร่ครวญ มนสิการ กำหนดบำเพ็ญกิจในอริยสัจธรรมนั้นด้วยใจ โดยอาศัยการฟังมา จนเข้าใจกระจ่างชัดเจน เรียกว่า จินตามยปัญญา ก็สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั้นเป็นเหตุให้เกิดปิติปราโมทย์ๆ เป็นเหตุให้กาย และจิตสงบๆ ก็เป็นเหตุได้รับความสุข

เมื่อกายและจิตใจพร้อมเพรียงไปด้วยปิติและสุขเช่นนี้ ครั้นบำเพ็ญกิจในอริยสัจธรรมไปจนกระทั่งเกิดอุปปาจารย์ และวิปัสสนาญาณ จนกระทั่งในที่สุดเข้าถึงสมาธิอันเป็นโลกุตตระ คือ อรหัตตผล ปัญญาที่เห็นอริยสัจจำเดิมแต่ได้วิปัสสนาญาณจนถึงอริยมรรคนี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ที่เรียกว่า อรหัตตผลสมาธิ กล่าวคือวิมุตติในที่นี้ว่า พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้นำเคารพอุปถัมภ์หนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลใดบุคคลนั้น ฟังธรรมแล้วย่อมศรัทธา ปัญญาที่ใช้พิจารณาผิภวน เทียบเคียงและใคร่ครวญในธรรมนั้น ชื่อว่า สุตมยปัญญา ปัญญาที่ใช้พิจารณา เทียบเคียง ใคร่ครวญ และทบทวนด้วยใจ โดยอาศัยการฟังธรรมอย่างนั้น ชื่อว่า จินตามยปัญญา มรรคปัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ประกอบด้วยมนสิการ ด้วยปัญญาทั้งสองอย่างนี้ในทสสนภูมิ โสดาปัตติมรรค หรือในภาวนาภูมิ มรรคเบื้องต้น 3 ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา (พระพุทธโฆสเถระ, ม.ป.ป.) การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม ดังมีตัวอย่างการบรรลุธรรมของท่านพระมหากัปปินเถระ เมื่อได้ฟังสัทธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยอนุปปพิภภา ตลอดจนถึงอริยสัจ 4 เกิดดวงตาเห็นธรรมบรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงขอออกบวชเป็นพระภิกษุ ท่านได้ฟังสัทธรรมเป็นครั้งที่ 2 ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และเข้าสู่อริยมรรคในขณะที่ฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอรหัตต์

การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรม

การแสดงธรรมนั้นต้องแสดงไปตามลำดับที่ได้ศึกษามาหรือได้ฟังมาด้วยจิตที่เป็นกุศลและในขณะที่แสดงธรรมอยู่ จิตได้พัฒนาไปกับธรรมที่แสดง จนเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมที่แสดง ในช่วงระยะเวลานั้น ก็สามารถบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมได้ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีลักษณะเช่นเดียวกันว่า

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป (อง.ปญจก. (ไทย) 22/26/33) ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดง ธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ 3 ซึ่งเป็นเหตุ

ให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมนี้โดยนัยเดียวกันต่างกันว่าที่พระพุทธเจ้า หมายถึงว่า ภิกษุผู้มีปัญญามาก แม้ไม่ได้ฟังโดยพิสดาร แต่สามารถแสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดารได้ ครั้นแสดงธรรมแก่ผู้อื่นโดยพิสดารแล้ว ก็เกิดความรู้ในอรรถและธรรมนั้นๆ เช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรม ดังนั้น การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นโดยพิสดารก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้น คือ อรรถเหตุผลได้ประการหนึ่ง ส่วนศัพท์และความหมายก็เหมือนกับข้อที่แล้ว

การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม

การสาธยายธรรม หรือสาธยายพระสูตร จิตของผู้ปฏิบัติในขณะนั้นจดจ่ออยู่กับพระธรรมหรือพระสูตรอยู่ จนเกิดสมาธิข่มนิวรณ์ให้สงบลงในช่วงเวลานั้น จิตได้พัฒนาไปตามพระธรรมหรือพระสูตรที่สาธยายด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า จนสามารถบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรมนั้น ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุแม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้นตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ 3 ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีความอุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้นอาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม โดยนัยเดียวกัน ต่างกันที่แสดงภิกษุผู้มีความเพียร แม้ไม่ได้ฟัง ไม่แสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร แต่ตนเองท่องสาธยาย โดยกำหนดเนื้อความ อริยสัจธรรมอันเป็นกรณฐานนั้นโดยพิสดาร โดยมีเรื่องวิปัสสนาอยู่เสมอก็เกิดความรู้ในอรรถและธรรมนั้นๆ เช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรมและในขณะที่แสดงธรรม ดังนั้น การสาธยายธรรมโดยพิสดารเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นได้อีกประการหนึ่ง ส่วนศัพท์และความหมายก็เหมือนกับข้อที่แล้ว

การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรม

การพิจารณาธรรมเป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติธรรมจงใจพิจารณาเป็นการน้อมนึกเอา เช่น น้อมนึกพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม เป็นไตรลักษณ์จิตได้พัฒนาจนเกิดปัญญาโดยเฉพาะ อันเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริงของธรรมชาติในสิ่งนั้นๆ ในช่วงเวลาขณะพิจารณาธรรมอยู่ จิตได้พัฒนาตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น จนสามารถบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรมได้ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุแม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรึกตามตรงตามพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ภิกษุ ตรึกตามตรงตามพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ

เธอมีกายสงบยอมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตยอมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ 4 ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีความอุทิกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปยอมถึงความสิ้นไป หรือเธอยอมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ (ที.ปา. (ไทย) 11/355/385)

การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรมนี้มีนัยแบบเดียวกัน ต่างกันที่แสดงแก่ผู้แม้ไม่ได้ฟัง ไม่ได้แสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร ทั้งตนเองก็มีได้ท่องสาธยายโดยพิสดาร แต่ได้ตรึกตรองใคร่ครวญธรรมนั้นด้วยใจ กล่าวคือเจริญวิปัสสนากำหนดรูปนามเป็นต้นไปจนกระทั่งเกิดความรู้ในอรรถและธรรมนั้นๆ บรรลุมุมุติเช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรมและในขณะที่สาธยายธรรม ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาโดยมีได้ท่องสาธยายก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นได้ (ขุ.ป.อ. (ไทย) 1/104/471)

การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรม ดังมีตัวอย่างการบรรลุธรรมของพระเจ้ากสิณเถระท่านเริ่มต้นสั่งสมบารมีในสมัยพุทธบุตร พระพุทธเจ้า ท่านเห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศในด้านปฏิภาณจึงกระทำกุศลปรารภน้อมนิกัหมายได้ตำแหน่งนั้นบ้างและได้รับพยากรณ์ว่าในอนาคตกาล ต้องสมประสงค์ดังความปรารถนา จนมาถึงชาติสุดท้ายท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ได้ศึกษาวิชาไตรเพท และมีความรู้วิเศษในฉวีสมนต์ ต่อมาท่านได้บวชในพุทธศาสนาแล้วพิจารณาอาการ 32 ในกายคตาสติ เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม จนเกิดปัญญาแจ่มด้วยวิปัสสนาญาณบรรลุพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในด้านปฏิภาณ (พระมหามินา ถาวโร (ไชยอุด), 2558) และการบรรลุธรรมของ พระมหาปันถกเถระ ขณะเป็นเด็กได้ตามคุณตามาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จึงได้รับการบวชเป็นสามเณร โดยมีพระภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร หลังจากอุปสมบทท่านใส่ใจเพียรพยายามในสมณะและวิปัสสนา จนได้อรุปรมาณ 4 ออกจากองค์มานแล้วพิจารณาด้วยวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหันต์ ท่านได้ชักชวนน้องชายคือ ท่านจูฬปันถกมาบวช และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ทั้งสองท่านเป็นพระที่มีอภิญญา

การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ

ผู้ปฏิบัติเจริญพระกรรมฐานด้วยการเจริญสมณะหรือวิปัสสนา อันเป็นการฝึกให้จิตใจมีสมาธิ ฝึกให้จิตใจตั้งมั่น ฝึกสติสัมปชัญญะให้มีกำลัง เมื่อใดจิตใจมีกำลัง มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา เมื่อปัญญาเกิดขึ้นมาแล้ว ก็สามารถแทงตลอดอริยสัจธรรมทั้ง 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พร้อมทั้งพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สามารถบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึกตามตรงตามแห่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทะตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทะตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบยอมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตยอมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ 5 ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอยอมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้ (ขุ.ป.อ. (ไทย) 1/2/97)

การบรรลุลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิได้นำศัพท์และความหมายมาไว้ให้ทราบ ดังนี้ 1. สมาธินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง หมายความว่า สมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ์ 38 นั้นเอง ชื่อว่า สมาธินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวคืออารมณ์ของสมาธิที่เรียกว่า สมาธิเพราะเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ แม้สมาธิ คือ อารมณ์นั้นเอง ซึ่งถูกยกขึ้นในพระบาลีอันเป็นพระกรรมฐานก็เรียกว่าสมาธินิมิต เพราะเป็นเหตุแห่งสมาธิ คือภavanaอันจะเกิดในลำดับต่อไปภายหลังและ 2. มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา คือว่า สมาธินิมิตนั้น อันภิกษุผู้เรียนกรรมฐานในสำนักอาจารย์ เรียนไว้ดีแล้ว ใส่ใจดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว เป็นอัน เธอได้ทำให้ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา

การบรรลุลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิโดยนัยเดียวกันต่างกันว่าแสดงภิกษุผู้แม้ไม่ได้ฟัง ไม่ได้แสดงธรรม ที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร ทั้งตนเองก็ได้ท่องสาธยายโดยพิสดาร มิได้ตรึกตรอง ใคร่ครวญธรรมนั้นด้วยใจ กล่าวคือเจริญวิปัสสนากำหนดนามรูป ย่อมรู้สภาวะลักษณะของนามรูปตามความเป็นจริง (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), 2540) เป็นต้น เหมือนกับในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรม ในขณะที่สาธยายธรรม ในขณะที่พิจารณาธรรม แต่ภิกษุรูปนี้ได้ศึกษาเล่าเรียนสมาธินิมิตกล่าวคืออารมณ์กรรมฐาน 38 ประการ ในวิสุทธิมรรคมี 40 จนทรงจำได้และเข้าใจประจักษ์แจ่มแจ้ง โดยนัยต่างๆ แล้วเจริญสมถภavana ต่อมา ยกมานขึ้นสู่วิปัสสนาบรรลุลุธรรมที่ตผลสมาธิ ก็การศึกษาเล่าเรียนสมาธินิมิต จนกระทั่งลงมือภavana โดยนัยแห่งสมถภavana เป็นเหตุแห่งการบรรลุลุธรรมในประการสุดท้าย

การบรรลุลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิผู้ที่ปฏิบัติด้วยการเจริญสมถะ หรือวิปัสสนาอันเป็นการฝึก ให้จิตใจมีสมาธิ ฝึกให้จิตใจตั้งมั่น ฝึกสติสัมปชัญญะให้มีกำลัง เมื่อใดจิตใจมีกำลังมีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา หลักธรรมในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ เป็นแนวทางในการปฏิบัติ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานที่มีความสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ยังขาดขั้นตอนการปฏิบัติและการประเมินผลการปฏิบัติของทั้งตนเองและผู้อื่น ได้ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรม รูปธรรม (พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), 2542)

สรุป

เหตุแห่งการบรรลุลุธรรมเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการบรรลุลุธรรม ในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรม ในขณะที่สาธยายธรรม ในขณะที่พิจารณาธรรมและด้วยอำนาจของสมาธิ รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม เกิดปราโมทย์ เกิดปีติ กายสงบ มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรจนบรรลุเป็นอริยบุคคล มีโสดาบัน เป็นต้น พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผู้ที่สามารถพัฒนาตนเองได้ และผู้ที่ได้รับการพัฒนาฝึกฝน ตนเองถือว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์ โดยมีหลักการพัฒนาตนเองทั้งด้านกายและด้านจิต เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง 3 ประการนี้จะส่งเสริมเกื้อกูลกัน ศีลทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญาที่แก่กล้า ซึ่งจะช่วยให้จิตสามารถละกิเลสทั้งปวงได้ นั่นคือได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ประการสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของ มนุษย์ที่เท่าเทียมกัน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ย่อมไม่มีความแตกต่างกันในการบรรลุลุธรรม ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ปรากฏนั้น ได้แสดงหลักฐานเกี่ยวกับการบรรลุลุธรรมไว้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ซึ่งไตรสิกขานั้นเป็นหลักการที่ผู้บรรพชาเข้ามาในพระพุทธศาสนาจะต้องศึกษาและปฏิบัติ อันจะเป็นเครื่องขัดซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลาย นำไปสู่หนทางแห่งการพ้นทุกข์ ดังตัวอย่างที่เห็นได้จากบุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาและสามารถบรรลุพระอรหันต์ได้ดังที่ปรากฏอยู่ใน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท และเมื่อได้วิเคราะห์ถึงเรื่องของจิตนิสัยของบุคคลผู้บรรลุพระอรหันต์ก็ทำให้ทราบว่า ในแต่ละบุคคลนั้นมักจะมีจิตนิสัยที่เน้นหนักไปในทางใดทางหนึ่ง แต่จิตนั้นไม่ได้เป็นเครื่องปิดกั้นมรรคผลนิพพาน

แต่อย่างไรก็ตาม เพียงแต่เมื่อทราบลักษณะจริงดีแล้วสามารถนำอุบายวิธีในการฝึกหัดปฏิบัติธรรมมาปฏิบัติ เพื่อให้ตรงกับจริตนิสัยของตนได้ อันจะเกิดประโยชน์แก่การปฏิบัติและเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมได้อย่างรวดเร็ว

บรรณานุกรม

- จุฑาทักดิ์ หริรักษ์ธำรง, (2560). รูปแบบการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ ดุชนิพนธ์บัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2537). *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: บริษัท เอสอาร์พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด.
- _____. (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิตภัณฑ์ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ชร์แอนด์โฮม จำกัด.
- _____. (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 39. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระมหาเมธีนา ถาวโร (ไชยอุดม). (2558). ศึกษาการบรรลุดุธรรมของพระวังคีสเถระ. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2558). ศึกษาการบรรลุดุธรรมของพระมหากัปปินเถระ. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน), (2548). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตะกับการบรรลุดุธรรม. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอำนาจ อานนฺโท (จันทร์เปล่ง). (2542). การศึกษาเรื่องการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). (2540). *วิปัสสนาธุระ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)*. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพฯ: กองทุนธรรมจักร.
- พระอนรรุทระ และพระญาณธชะ. (2546). *อภิธรรมมัตถสังคหะและประมวลที่ปณี*. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพฯ: หุ่นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สินชัย วงษ์จำนงค์. (2548). การศึกษาคติภาพของคฤหัสถ์ผู้เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อรภาภา ทองกระจ่างเนตร. (2555). การศึกษาวิเคราะห์สมธิตกับการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.